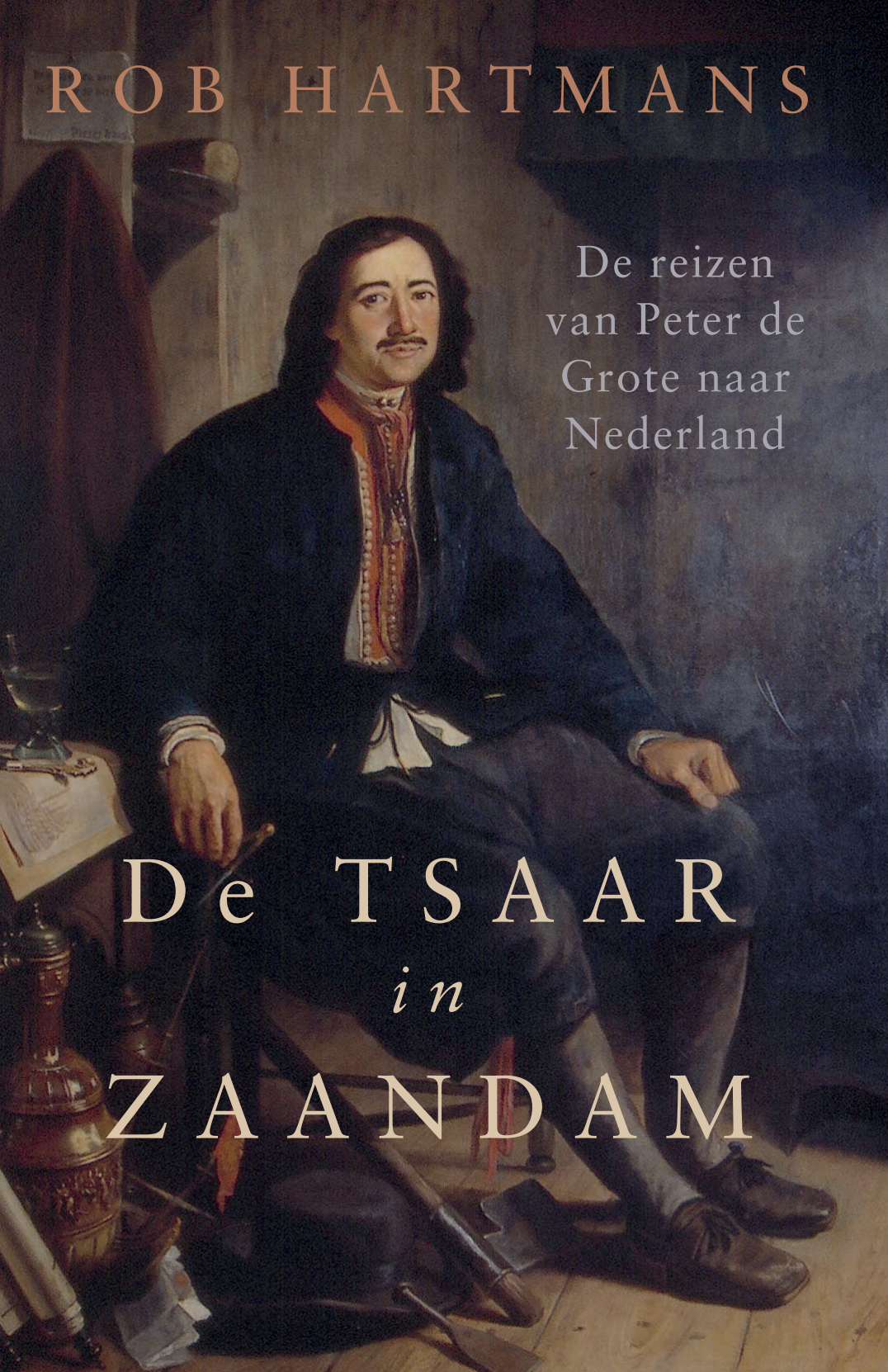

ROB HARTMANS

De reizen
van Peter de
Grote naar
Nederland

De TSAAR
in
ZAANDAM

Peter de Grote, een opmerkelijke tsaar

Dat de Russische tsarenzoon die op 9 juni 1672 in Moskou werd geboren, ooit bekend zou worden als Peter de Grote, kon op dat moment niemand bevroeden. Het lag zelfs niet voor de hand dat hij de troon zou bestijgen, aangezien zijn vader Aleksej uit zijn eerste huwelijk twee zoons had die op dat moment nog in leven waren. In 1645 was de zestienjarige Aleksej zijn vader Michael opgevolgd als tsaar van Moskovië, zoals Rusland toen over het algemeen nog genoemd werd. Michael was in 1613 de eerste vorst uit het huis Romanov geweest die de troon had bestegen. Overigens bestond die titel pas sinds 1547, toen grootvorst Ivan IV van Moskou, die in het Westen vooral bekend werd onder zijn bijnaam Ivan de Verschrikkelijke, door het hoofd van de Russisch-orthodoxe Kerk tot tsaar van Rusland werd gekroond. Ivan IV had de machtsstrijd met de bojaren, leden van de hoogste Russische adel, aanvankelijk in zijn voordeel weten te beslechten, maar na verloop van tijd wisten zij hun positie toch te consolideren. Ook onder de eerste twee tsaren van de Romanov-dynastie waren het feitelijk de bojaren die de dienst uitmaakten.

Tsaar Aleksej was een bijzonder vroom man die zijn dagen grotendeels biddend en werkend doorbracht. Hij stond bekend

als de zachtmoedigste tsaar uit de Russische geschiedenis, wat wellicht te maken had met het feit dat zijn macht vrij beperkt was. Zijn vrouw Maria, uit het bojarengeslacht Miloslavski, schonk hem veertien kinderen en stierf in 1669 in het kraambed. De meeste van deze kinderen stierven heel jong, zodat bij het overlijden van tsarina Maria slechts vier van hen nog in leven waren. Ook de beoogde troonopvolger, de zestienjarige Aleksej, stierf kort hierna, waarna nog slechts één dochter en twee zoons overbleven. Dochter Sophia, op dat moment twaalf jaar oud, was gezond en intelligent, maar kwam als meisje niet voor troonopvolging in aanmerking, terwijl zowel de tienjarige Fjodor als de driejarige Ivan ziekelijk en tamelijk zwakbegaafd was. Hoewel de dood van zijn vrouw hem zeer aangreep, besloot tsaar Aleksej al spoedig opnieuw te trouwen. Zijn oog viel op de aantrekkelijke, negentienjarige Natalja Naryskjina, een dochter van een onbekende landeigenaar uit Taroesa, een provinciestadje dat ongeveer tweehonderd kilometer ten zuiden van Moskou ligt. Natalja werd in Moskou opgevoed in het huishouden van Artemon Matvejev, een boezemvriend en de eerste minister van tsaar Aleksej.

De levenslustige, intelligente en in cultuur geïnteresseerde Natalja was in de ogen van verschillende bojarenfamilies een foute keuze, maar ze schonk de tsaar in juni 1672 wel een wolk van een zoon. Bij de geboorte van de kleine Peter werden er in Moskou drie dagen onafgebroken saluutschoten afgevuurd, terwijl de klokken van alle zestienhonderd kerken in de stad voortdurend beierden. Peter was een gezond kind en zou uitgroeien tot een boom van een kerel, die met zijn twee meter drie hoog uittoerende boven de meeste van zijn tijdgenoten, die gemiddeld zo'n veertig centimeter kleiner waren. Hij werd aanbeden door zijn

► Tsaar Aleksej, de vader van Peter.

ouders, maar toen hij drieënhalf was, in januari 1676, overleed plotseling zijn vader. De vermoedelijke doodsoorzaak was een longontsteking die hij opliep tijdens een ellenlange plechtigheid in de ijzige kou, waarbij het water van de rivier Moskva werd gezegend.

Een wankele troon

De inmiddels vijftienjarige Fjodor werd de nieuwe tsaar. Zijn fysieke gesteldheid was zo broos, dat hij naar de kroningsceremonie moest worden gedragen. In feite kwam de macht nu weer in handen van de familie van Aleksejs eerste vrouw en was het vooral Fjodors oom, Ivan Miloslavski, die de touwtjes in handen had. Helemaal machteloos was Fjodor overigens niet, want toen Miloslavski de peetvader van Natalja, Artemon Matvejev, ter dood wilde laten brengen, stak de jonge tsaar daar een stokje voor. Dit nam niet weg dat de families Matvejev en Naryskjin op dat moment aan het kortste eind trokken. De komende decennia zou er voortdurend een machtsstrijd woeden tussen deze twee families en de Miloslavski's. De overige bojarenfamilies en andere hovelingen dienden in deze strijd partij te kiezen. Naar welke partij hun voorkeur uitging leek voor de hand te liggen, aangezien de Miloslavski's de meeste macht hadden. Toen de immer zieke Fjodor III echter een belangrijke hervorming doorvoerde die een eind maakte aan het automatisme dat de voornaamste bojarenfamilies alle belangrijke ambten kregen, ontstond er in deze kringen veel onvrede en kregen sommige leden van de hoge adel het idee dat ze meer te verwachten hadden van de heerschappij van de jonge Peter.

Deze ontwikkelde zich ondertussen tot een pienter en levendig knaapje dat grote belangstelling kreeg voor geschiedenis, militaire aangelegenheden, cartografie en scheepvaart. Het

Moskou in de zeventiende eeuw.

onderwijs dat hij genoot stelde naar West-Europese maatstaven niet zo veel voor, maar was niettemin aanzienlijk beter dan dat van de gemiddelde Russische edelman. Voor geleerde was Peter niet in de wieg gelegd, maar hij was wel reuze nieuwsgierig, praktisch van aard en stond open voor nieuwe vindingen en inzichten. Aan dit rustige en beschermde leventje kwam plotseling een einde toen in 1682 tsaar Fjodor III overleed; hij was nog geen 21 jaar oud.

Fjodor was weliswaar tweemaal getrouwd, maar stierf zonder erfgenaam. Hij had geen opvolger aangewezen, maar het lag voor de hand dat zijn inmiddels zestienjarige broer Ivan de nieuwe tsaar zou worden. Deze was echter bijna blind, verlamd en kon nauwelijks uit zijn woorden komen. Vandaar dat

er aan het hof stemmen opgingen om Peter de troon te laten bestijgen. Veel bojaren hadden inmiddels hun buik vol van de kliek rond Miloslavski, maar dit kamp hamerde erop dat Ivan de rechtmatige opvolger was. In het heftige debat dat losbarstte werd op zeker moment geroepen dat dan 'het volk' maar moest beslissen. Normaal gesproken betekende dit dat er een *Zemski Sobor* – een Vergadering van het Land – bijeengeroepen moest worden, waar edellieden, kooplieden en stedelingen uit alle delen van het rijk de nieuwe tsaar kozen. Het was op deze manier

Opstand van de streltsy: Natalja bewijst dat tsarevitsj Ivan niet door haar vermoord is. Schilderij van Nikolai Dmitriev-Orenburgsky (1838-1898).

dat in 1613 de eerste Romanov op de troon was gekomen. Omdat het weken zou duren voordat een dergelijke bijeenkomst georganiseerd zou kunnen worden, besloot men dat de menigte voor het paleis 'het volk' voldoende vertegenwoordigde. Nadat de patriarch van Moskou op het bordes van de kathedraal in het Kremlin de menigte de keuze had voorgelegd, klonk de naam van Peter veel luider dan die van Ivan, zodat de eerste tot tsaar werd uitgeroepen.

De nieuwe situatie leek helder: de tienjarige Peter was tsaar, zijn moeder Natalja werd regentes en Matvejev zou gaan regeren. Met wie men echter geen rekening had gehouden, was de bijna 25-jarige halfzus van Peter. Sophia Aleksejevna (1657-1704) was veel gezonder, intelligenter en wilskrachtiger dan de andere kinderen uit het eerste huwelijk van tsaar Aleksej en tijdens het bewind van haar broer Fjodor was haar invloed gestaag toegenomen. Zij was van mening dat de verkiezing van Peter onwettig was en dat in zijn plaats de reeds meerderjarig verklaarde Ivan tsaar behoorde te worden, die zij dan gemakkelijk zou kunnen domineren. Zij vond echter aan het hof geen gehoor, waarna zij en de rest van de familie Miloslavski gebruikmaakten van de reeds bestaande onvrede onder de *streltsy* ('schutters'), de vooral in Moskou gelegeerde elitetroepen die tal van privileges genoten.

Nadat de kliek rond Sophia het gerucht had verspreid dat de familie van Natalja tsarevitsj Ivan had vermoord, kwamen de *streltsy* in opstand. Ze bestormden het Kremlin, maar toen ze daar ontdekten dat Ivan nog leefde, leken ze tot bedaren te komen. Nadat ze wegens hun ondisciplinaire gedrag door een van hun commandanten waren uitgescholden en vernederd, sloeg echter alsnog de vlam in de pan en richtten ze een bloedbad aan. Niet alleen de commandant werd in stukken gehakt, ook de enkele dagen daarvoor uit gevangenschap teruggekeerde Artemon Matvejev werd op beestachtige wijze vermoord. Voorts vierden

Peter als kind.

de streltsy hun moordlust bot op tal van hovelingen, onder wie vooral leden van de Naryskjin-clan. Tot de slachtoffers behoorden ook twee broers van Natalja.

Het bloedbad speelde zich af onder de ogen van Natalja en de jonge Peter, die hier een levenslange afkeer van Moskou, het

Kremlin, de bojaren en de streltsy aan overhield. Hij bleef wel tsaar, maar om de streltsy tot bedaren te brengen – naast volledige amnestie en uitbreiding van hun privileges – werd besloten dat naast hem ook Ivan op de troon kwam. Op 25 juni 1682 werden beide jongens gekroond, terwijl Sophia officieel tot regentes werd benoemd. Zeven jaar lang zou ze als autocraat – een titel die in 1686 zelfs officieel werd – over Rusland regeren, waarbij de bojaar Vasili Golitsyn haar belangrijkste raadsman, minister en minnaar was.

Praktijkonderwijs

Hoewel Sophia regeerde, waren er allerlei plechtigheden en rituelen waarbij de aanwezigheid van de officiële tsaren gewenst was. Buitenlandse gezanten viel dan op hoe groot de verschillen tussen Peter en Ivan waren. In 1683 schreef de secretaris van de Zweedse ambassadeur:

De tsaren droegen geweven gewaden van zilverdoek met rode en witte bloemen en hielden in plaats van een scepter lange gouden stokken vast, die aan het einde gekromd waren als een bisschopsstaf en waarop, evenals op de borstplaat van hun kleding en hun mutsen, witte, groene en andere kostbare stenen blonken. De oudste trok zijn muts enkele malen over zijn ogen en met zijn blik op de grond voor zich, zat hij vrijwel roerloos. De jongste had een eerlijk, open gezicht en telkens als iemand tot hem sprak, bloosde hij. Hij keek voortdurend om zich heen en wij waren allemaal zo getroffen door zijn grote schoonheid en zijn levendige houding [...] dat wij graag met hem hadden gepraat en grapjes gemaakt als hij een gewone jongeman was geweest en geen keizerlijk persoon.

Tsaar Peter de Grote in Nederland

Een klein schip vaart op zaterdag 18 augustus 1697 bij Zaandam de Voorzaan op. Aan boord de illustere Russische tsaar Peter de Grote en een zestal hovelingen. De tsaar is van plan een tijd anoniem in Zaandam te verblijven om zijn kennis van de scheepsbouw en andere ambachten te vergroten en neemt zijn intrek in een krakkemikkig houten huisje. Na acht dagen vertrekt hij weer, maar waarom?

In *De tsaar in Zaandam* beschrijft Rob Hartmans de twee bezoeken die Peter de Grote aan Nederland bracht, gebaseerd op bronnen uit die tijd en latere literatuur. Wat is feit en wat is fictie? Aan de hand van deze reizen schetst Hartmans een beeld van de nieuwsgierige, onconventionele en meedogenloze tsaar en diens opvattingen. Ook de sociaaleconomische verhoudingen in Zaandam én Rusland, de scheepsbouw, scheepvaart en diplomatie in de zeventiende eeuw komen aan bod.

@ Jaqueline van IJken

Rob Hartmans is historicus, journalist en vertaler. Hij schrijft regelmatig voor *Trouw*, *Historisch Nieuwsblad* en *De Nederlandse Boekengids*. Hij publiceerde onder andere verschillende essaybundels over intellectuelen en politiek, en een geschiedenis van *De Groene Amsterdammer*. Eerder verschenen van hem bij Uitgeverij Omniboek *Schaduwjaren. De jaren dertig in Nederland* en *Guernica. Symbool tegen terreur*.

Uitgeverij Omniboek

NUR 685

978-94-0191-882-4

9 789401 918824

www.omniboek.nl